

РЕЦЕНЗІЯ

доцента кафедри соціальної роботи та реабілітації
Національного університету біоресурсів і природокористування України,
доктора філософії, доцента **Тетяна ГРИГОРЕНКО**
на дисертацію **Вікторії БУДЕГАЙ** на тему:
**«Формування інклюзивної культури здобувачів вищої освіти
спеціальності «Соціальна робота»,**
подану на здобуття ступеня доктора філософії
зі спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки»
галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка»

Актуальність та доцільність дисертації. У сучасних умовах світової інтеграції формується нова філософія інклюзивного суспільства, яка передбачає переосмислення ціннісних орієнтирів і стратегій людського буття з метою подолання негативних наслідків усіх форм дискримінації та створення безбар'єрного простору в Україні, що гарантує рівний доступ громадян до соціальних та інших послуг, інфраструктури, транспорту, зайнятості, освіти, публічної інформації у різних сферах життєдіяльності. Тому дослідження, здійснене Вікторією Бугегай, поза всяким сумнівом, є надзвичайно актуальним і зумовлене:

– цивілізаційними викликами розвитку людства та соціокультурними очікуваннями суспільства, що безпосередньо віддзеркалюються в організації та якісному наданні соціальних послуг громадянам незалежно від віку, статі, стану здоров'я, національної приналежності та інших відмінностей, окресленими в низці міжнародних та державних документів: «Цілі сталого розвитку», Національна доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна», закони України «Про соціальні послуги», «Про освіту», «Про вищу освіту» та ін.;

– постійним збільшенням кількості осіб, які втрачають здоров'я, набувають інвалідності, переживають складні життєві обставини через поранення, переселення, насилля, психологічні травми, посттравматичний синдром та ін., що виникли внаслідок повномасштабної російської агресії;

– потребою в підготовці висококваліфікованих соціальних працівників, які володіють інклюзивною культурою та здатні ефективно застосовувати її як у майбутній професійній діяльності, так і в повсякденному житті;

– необхідністю оновлення змісту, організаційних форм і технологій навчання, виховання і розвитку здобувачів освіти спеціальності «Соціальна робота» у контексті формування інклюзивної культури.

За таких обставин тема дисертації Вікторії Бугегай є актуальною і цілком відповідає запитам часу.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

– *вперше* розроблено модель педагогічної системи формування інклюзивної культури здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота», що складається з методологічно-цільового (соціальне замовлення, мета, завдання, методологічні підходи та принципи, структурні компоненти), змістово-процесуальний (етапи, зміст, форми, методи, засоби впровадження педагогічних умов: стимулювання стійкого інтересу, позитивної мотивації і ціннісних уявлень про інклюзивну культуру майбутніх соціальних працівників в освітньому середовищі ЗВО; оволодіння студентами теоретичними знаннями з інклюзивної культури на основі оновлення змісту фахових дисциплін із застосуванням інноваційних форм та активних методів; набуття досвіду реалізації інклюзивно-культурних практик соціальної роботи через поєднання аудиторної та позааудиторної діяльності), результативно-оцінювальний (діагностичний інструментарій, критерії, показники, рівні сформованості інклюзивної культури майбутніх соціальних працівників, результат);

– *уточнено* сутність ключових понять дослідження: «інклюзивна культура», «інклюзивна культура соціального працівника», «інклюзивна культура здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота»; сутність і специфіку формування інклюзивної культури здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота»; критерії (мотиваційно-ціннісний, інформаційно-пізнавальний, операційно-діяльнісний), показники та рівні

сформованості інклюзивної культури майбутніх соціальних працівників (високий, середній, низький);

– *удосконалено* діагностичний інструментарій дослідження рівнів сформованості інклюзивної культури майбутніх соціальних працівників; форми, методи і технології, спрямованих на формування інклюзивної культури у здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота»;

– *подальшого розвитку* набули теоретичні положення щодо формування інклюзивної культури в майбутніх соціальних працівників у контексті інтеграції традиційних та інноваційних освітніх підходів.

Структура дисертації є обґрунтованою і логічною, що дозволило авторці охопити предмет дослідження. Робота складається з анотацій, вступу, трьох розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків, які ілюструють ґрунтовну дослідницьку роботу. Дисертацію проілюстровано рисунками і таблицями.

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми, науково коректно сформульовано мету, що корелює з темою та конкретизується у завданнях, окреслено об'єкт, предмет, комплекс використаних у роботі дослідницьких методів. Розкрито наукову новизну, теоретичне й практичне значення і наведено дані про апробацію та впровадження результатів дослідження, публікації, структуру та обсяг дисертації. Матеріали виконаного дослідження включають теоретичний, методичний та експериментальний вектори.

У **першому розділі** нам імпонує спроба авторки глибоко осмислити основи інклюзивної культури особистості загалом та соціального працівника зокрема. Йдеться про уточнення сутності понять «культура», «інклюзивна культура», «інклюзивна культура соціального працівника» як багатовимірний, інтегративний компонент культурного розвитку особистості фахівця соціальної сфери, що характеризується систематичним засвоєнням інклюзивних цінностей; постійним поглибленням спеціальних фахових знань, умінь і навичок; цілісним розвитком професійно-особистісних якостей та їх практичним застосуванням в умовах соціальної інклюзії.

Ретельне вивчення нормативних освітніх документів та наукових праць вітчизняних і зарубіжних науковців з проблеми інклюзивної культури як системного явища дало змогу виявити особливості її формування у здобувачів освіти спеціальності «Соціальна робота», що базується на створенні інклюзивного освітнього середовища і охоплює теоретичний, практичний і психологічний напрями професійної діяльності, професійної підготовки та самоосвіти.

Варто також звернути увагу на особливій сумлінності дослідниці роботи щодо студіювання наявних наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених в ракурсі порушеної проблеми дослідження.

У **другому розділі** на особливу увагу заслуговує уточнення сутності, специфіки і компонентів інклюзивної культури здобувачів освіти спеціальності «Соціальна робота». Зокрема авторка трактує «інклюзивну культуру здобувачів освіти спеціальності «Соціальна робота» як комплексне інтегративне особистісне утворення, що відображає єдність збереження, засвоєння, накопичення і збагачення професійних знань, умінь, навичок, особистісних якостей інклюзивними цінностями в інклюзивному освітньому середовищі університету й реалізуються під час виконання професійних функцій в умовах соціальної інклюзії.

Визначаючи концептуальне ядро інклюзивної культури соціального працівника дисертантка наголошує на її динамічній, рефлексивній структурі, яка трансформує професійну компетентність в контекстно-чутливі, етично обґрунтовані стратегії соціального втручання в умовах соціальної інклюзії. Тому структура інклюзивної культури здобувачів освіти спеціальності «Соціальна робота» охоплює мотиваційний, пізнавальний, діяльнісний компоненти, які оптимально забезпечують її формування.

Згідно з окресленими компонентами, визначено критерії (мотиваційно-ціннісний, інформаційно-пізнавальний, операційно-діяльнісний) і показники та рівні (високий, середній, низький) сформованості інклюзивної культури здобувачів вищої освіти спеціальності

«Соціальна робота», що дозволило дослідниці виявити рівні сформованості інклюзивної культури у здобувачів освіти спеціальності «Соціальна робота» та виявити прогалини в освітньому процесі ЗВО: фрагментарність науково-теоретичних, професійно-методичних, практикоорієнтованих та розвитково-виховних аспектів.

З метою отримання точних, об'єктивних і повних експериментальних даних дисертантка використовує ретельно підібраний діагностичний інструментарій. Позитивної оцінки заслуговує ретельність підготовки та здійснення констатувального експерименту.

У **третьому розділі** дослідниця сфокусувалася на конструюванні, впровадженні та експериментальній перевірці ефективності моделі педагогічної системи формування інклюзивної культури у здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота».

Заслуговує на позитивну оцінку розроблена і реалізована модель системи формування інклюзивної культури у здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота», що базується на комплексі наукових підходів та містить у своїй структурі методологічно-цільовий (мета і завдання, методологічні підходи, принципи), змістово-процесуальний (зміст, методи, форми організації, технології, педагогічні умови та етапи реалізації), результативно-оцінювальний блоки (критерії і показники діагностики, рівні сформованості тощо). Авторкою дослідження переконливо доведено, що їх взаємодія в освітньому процесі здатна забезпечити цілеспрямоване та ефективне формування інклюзивної культури в майбутніх соціальних працівників. На особливу увагу заслуговує комплекс педагогічних умов, до яких віднесено: стимулювання стійкого інтересу, позитивної мотивації і ціннісних уявлень про інклюзивну культуру майбутніх соціальних працівників в освітньому середовищі ЗВО; оволодіння студентами теоретичними знаннями з інклюзивної культури, на основі оновлення змісту фахових дисциплін із застосуванням інноваційних форм та активних методів; набуття досвіду реалізації інклюзивно культурних практик соціальної роботи через поєднання аудиторної та позааудиторної діяльності, які забезпечують ефективне впровадження авторської моделі.

Позитивної оцінки заслуговує практичне впровадження розробленої моделі системи формування інклюзивної культури у здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» та методичного забезпечення цього процесу на етапі формування експерименту, зокрема, збагачено зміст навчальних дисциплін основних і вибіркових циклів інклюзивним складником (Філософія», «Загальна та соціальна психологія», «Вступ до спеціальності», «Історія педагогіки», «Психологія», «Теорія соціальної роботи», «Соціальна педагогіка», «Соціальне консультування», «Соціальна робота з різними групами отримувачів соціальних послуг», «Соціалізація особистості»), доповнено зміст практичної підготовки завданнями в напрямі формування інклюзивної культури, розроблені та впроваджені авторські методики викладання (методичні рекомендації до виконання практичних занять та самостійної роботи з освітнього компонента «Основи соціальної інклюзії та безбар'єрності» для підготовки фахівців за ОПП «Соціальна робота» спеціальності 231 «Соціальна робота» денної та заочної форм навчання), урізноманітнено виховну роботу зі студентами авторськими (воркшопи, інтерактивні вправи, кейси, дебати, квізи та тренінгову програму «Вектор інклюзії») заходами, залучено студентів до активної громадської діяльності, шляхом організації акцій.

Аналіз, узагальнення, систематизація результатів експериментальної роботи в експериментальних групах засвідчив позитивну динаміку рівня сформованості інклюзивної культури, що доводить ефективність моделі педагогічної системи формування інклюзивної культури у здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота». Достовірність проведеного дослідження забезпечувалася завдяки чіткому алгоритму дій, достатньому часу для проведення апробації, оптимальним набором використаних методів, достатньою кількістю учасників експерименту. Обрані методи дослідження є достатньо інформативними та відповідними для досягнення поставленої мети.

Погоджуємося із висновками дисертантки про досягнення мети дослідження, виконання його завдань та достовірність запропонованих теоретичних та методичних положень.

Висновки та пропозиції, що викликають певні сумніви, зауваження або вказують на окремі суперечності та можуть слугувати підґрунтям дискусії під час захисту

дисертації. Позитивно оцінюючи наукове та практичне значення результатів дослідження, вважаємо за доцільне висловити зауваження та побажання дискусійного змісту:

1. Проведений аналіз наукових джерел з проблеми інклюзивної культури у здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» набув би більш практичної цінності, якби дослідниця детальніше розглянула особливості засвоєння спеціальних фахових знань, соціально-інклюзивних понять та формування особистісних професійно значимих якостей здобувачів під час освітнього процесу у вищій школі.

2. У представленій авторській моделі системи формування інклюзивної культури у здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» (підрозділ 3.1 дисертації) подано організаційні форми навчально-виховної роботи зі здобувачами. Вважаємо, що їх варто було б розподілити на аудиторні (лекції, практичні заняття та ін.) та позааудиторні (тренінги, круглі столи та ін.).

3. На нашу думку, практичну цінність роботи значно підвищили б авторські міркування щодо можливостей впровадження запропонованих в роботі методів, технологій для дистанційної форми навчання студентів.

4. Зважаючи на сучасний стан розвитку освіти, спричиненого військовою агресією російської федерації, варто у подальшій роботі розробити методичні рекомендації викладачам та майбутнім соціальним працівникам щодо налагодження ефективної взаємодії та співпраці з демобілізованими військовими з/без інвалідності.

5. Визначаючи перспективи подальших наукових пошуків, варто було б уточнити, які саме питання науково-методичного забезпечення освітнього процесу здобувачів спеціальності «Соціальна робота» в контексті формування інклюзивної культури потребують подальшого вивчення.

Висловлені зауваження і побажання мають рекомендаційний характер і не впливають на загальну позитивну оцінку дослідження. Вони викликані інтересом до цього дослідження, новизною та актуальністю окреслених у дисертації питань і свідчать про творчий характер роботи та спроби вирішення теоретично складних і практично важливих проблем сучасної педагогічної науки.

Загальний висновок. Зважаючи на актуальність, новизну, важливість одержаних авторкою наукових результатів, їх обґрунтованість і вірогідність, а також значну практичну цінність сформульованих положень і висновків, дисертація на тему: «Формування інклюзивної культури у здобувачів освіти спеціальності «Соціальна робота», виконана на актуальну тему, за змістом, науковою новизною, повнотою проведених досліджень та якістю аналізу отриманих результатів відповідає спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки», вимогам наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 року «Про затвердження вимог до оформлення дисертації», Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року, а її авторка Будегай Вікторія Андріївна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки» галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка».

Рецензент доцент кафедри соціальної роботи та реабілітації Національного університету біоресурсів і природокористування України, доктор філософії, доцент **Тетяна ГРИГОРЕНКО**